ISLOM OLAMIDA MUQADDAS QADAMJOLAR VA HAJ ZIYORATI

Sulaymonova Farangizbegim
Toshkent Kimyo Xalqaro
Universiteti Namgan filiali
“Tarix” yo’lanishi uchinchi bosqich talabasi
sulaymonovafarangizbegim@gmail.com
+998938029603

Annotatsiya

Mazkur maqolada haj ibodatini ado etib qaytgan inson shaxsida yuz beradigan iymoniy va ma’naviy o‘zgarishlar ilmiy-nazariy jihatdan tahlil qilinadi. Haj amallarining shaxs ruhiyati, axloqiy qarashlari hamda diniy ongiga ko‘rsatadigan ta’siri ochib beriladi. Tadqiqot jarayonida haj ibodatining tavba, sabr-toqat, kamtarlik va ijtimoiy mas’uliyat tuyg‘ularini shakllantirishdagi o‘rni asoslab beriladi. Shuningdek, hajdan keyingi hayot tarzida kuzatiladigan ijobiy o‘zgarishlar, xulq-atvor va iymon mustahkamlanishining sabablari yoritiladi. Maqola natijalari haj ibodatining inson shaxsini komillikka yetaklovchi muhim ma’naviy omil ekanini ilmiy asosda ko‘rsatishga xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: haj ibodati, iymoniy o‘zgarishlar, ma’naviy kamolot, tavba, sabr-toqat, kamtarlik, ruhiy poklanish, axloqiy tarbiya, diniy ong, ijtimoiy mas’uliyat.

Аннотация

В данной статье научно и теоретически анализируются религиозные и духовные изменения, происходящие в личности человека, вернувшегося из хаджа. Раскрывается влияние ритуалов хаджа на психику, моральные

взгляды и религиозное сознание человека. В процессе исследования обосновывается роль паломничества хадж в формировании чувств раскаяния, терпения, смирения и социальной ответственности. Также освещаются причины позитивных изменений в образе жизни, наблюдаемых после хаджа, укрепления поведения и веры. Результаты статьи служат научному доказательству того, что паломничество хадж является важным духовным фактором, ведущим человеческую личность к совершенству.

Ключевые слова: паломничество хадж, религиозные изменения, духовная зрелость, раскаяние, терпение, смирение, духовное очищение, нравственное воспитание, религиозное сознание, социальная ответственность

Abstract

This article scientifically and theoretically analyzes the religious and spiritual changes that occur in the personality of a person who returns from the Hajj pilgrimage. The impact of the Hajj rituals on the psyche, moral views and religious consciousness of the individual is revealed. In the process of research, the role of the Hajj pilgrimage in the formation of feelings of repentance, patience, humility and social responsibility is substantiated. Also, the reasons for the positive changes observed in the lifestyle after the Hajj, the strengthening of behavior and faith are highlighted. The results of the article serve to scientifically demonstrate that the Hajj pilgrimage is an important spiritual factor leading the human personality to perfection.

Keywords: Hajj pilgrimage, religious changes, spiritual maturity, repentance, patience, humility, spiritual purification, moral education, religious consciousness, social responsibility

Kirish. Islom dini ta’limotida haj ibodati musulmon shaxsining iymoniy kamoloti va ma’naviy yetukligini ta’minlovchi eng muhim diniy amallardan biri hisoblanadi. Haj Islomning besh asosiy ustunidan biri bo‘lib, uni ado etish

imkoniga ega bo‘lgan har bir musulmon uchun farz sanaladi. Ushbu ibodat nafaqat muayyan marosimlar majmuasi, balki inson qalbi, tafakkuri va hayot tarzida tub burilish yasovchi chuqur ma’naviy-ruhiy jarayondir. Haj ibodatining asosiy maqsadi bandani Alloh taologa yaqinlashtirish, iymonini mustahkamlash va uni axloqiy jihatdan komillikka yetaklashdan iboratdir.

Hozirgi globallashuv va axborotlashuv sharoitida inson ma’naviyati, axloqiy qadriyatlari hamda diniy ongini asrash va rivojlantirish masalasi tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Moddiy manfaatlar ustuvor bo‘lgan zamonaviy jamiyatda shaxsning ichki dunyosi, iymon-e’tiqodi va ruhiy barqarorligini mustahkamlash muhim vazifalardan biri sifatida qaralmoqda. Shu nuqtai nazardan, haj ibodatining inson shaxsiga ko‘rsatadigan ta’sirini ilmiy asosda tahlil qilish, uning iymoniy, axloqiy va ijtimoiy jihatlarini yoritish muhim ilmiy-amaliy ahamiyatga egadir.

Haj ibodati jarayonida inson o‘zini Alloh huzurida ojiz banda sifatida anglaydi, o‘zining avvalgi xatolari va kamchiliklarini tan olib, samimiy tavbaga yuzlanadi. Ihron kiyish orqali barcha insonlarning tengligi, Ka’ba atrofida tavof qilish orqali yagona maqsad sari intilish, Arafotda turish orqali esa qiyomat kunini eslash va hisob-kitobga tayyorlanish kabi ramziy amallar inson ongida chuqur iymoniy o‘zgarishlarni shakllantiradi. Natijada haj ibodati shaxsning dunyoqarashi va hayotga bo‘lgan munosabatini tubdan o‘zgartirishga xizmat qiladi.

Haj ibodati Islom dinining asosiy ruknlaridan biri bo‘lib, musulmon shaxsining diniy, ma’naviy va ijtimoiy hayotida muhim o‘rin egallaydi. Islom ta’limotiga ko‘ra, haj — moliyaviy va jismoniy imkoniyatga ega bo‘lgan har bir musulmon uchun umrida bir marta ado etilishi farz bo‘lgan ibodatdir. Ushbu ibodat Qur’oni karim va hadis manbalarida qat’iy belgilangan bo‘lib, uning farzligi Islom huquqiy tizimi — fiqh asoslarida keng yoritilgan. Haj ibodati hijriy taqvim bo‘yicha Zulhijja oyining ma’lum kunlarida Saudiya Arabistonining Makka

shahrida va uning atrofidagi muqaddas maskanlarda ado etiladi.

Haj ibodatining asosiy mohiyati bandaning Alloh taologa to‘liq bo‘ysunishi, iymon-e’tiqodini mustahkamlashi va nafsini tarbiyalash orqali ma’naviy komillikka erishishidan iboratdir. Haj davomida bajariladigan amallar — ihron kiyish, Ka’bani tavof qilish, Safo va Marva oralig‘ida sa’y qilish, Arafotda turish, Muzdalifada tunash hamda Minoda ramziy tosh otish marosimlari chuqur ramziy-ma’naviy mazmunga ega. Mazkur amallar inson ongida tavhid, itoat, sabr-toqat va oxirat mas’uliyati tushunchalarini mustahkamlaydi.

Ilmiy-nazariy jihatdan qaralganda, haj ibodati shaxs ruhiyatiga kuchli ta’sir ko‘rsatuvchi murakkab diniy-psixologik jarayon sifatida talqin etiladi. Haj marosimlari davomida inson dunyoviy mavqe, millat, ijtimoiy tabaqa kabi tafovutlardan voz kechib, yagona libos — ihron kiyadi. Bu holat insonlar o‘rtasidagi tenglik, adolat va birodarlik g‘oyalarini amalda namoyon etib, ijtimoiy birdamlikni kuchaytiradi. Shu jihatdan haj ibodati jamiyatda axloqiy barqarorlik va ijtimoiy totuvlikni ta’minlashda muhim omil hisoblanadi.

Haj (arabcha: ziyorat) — islomning 5 asosiy ruknidan biri[1]. Haj qilish es-hushi butun, sog‘lom, balog‘at yoshiga yetgan va oilasi nafaqasidan tashqari safar xarajatlariga kifoya qilgudek mablag‘i bo‘lgan har bir musulmonga (umrida bir marta) farz qilingan. Haj qiluvchi kishilar miyqot (ehromni bog‘lash uchun oldindan belgilab qo‘yilgan maxsus joy)dan boshlab tozalanib, sochlarini olib yoki qisqartirib Makkaga borish uchun hozirlik ko‘radilar. So‘ngra ehromga kirib 2 rakat namoz o‘qiladi.

Hajda Ka’ba 7-marta tavof qilinadi. Ziyoratchilar hajar al-asvad (qora tosh)ni o‘pib, keyin Safo va Marva tepaliklari orasida 7-marta yuguradilar, so‘ngra zamzam suvidan ichadilar. Arafa kuni (zulhijja oyining 9-kuni) Hajning asosiy

marosimi — Arafot vodiysi va tog‘ida turish (vuquf) boshlanadi.

Ziyoratchilar u yerda xutba eshitadilar, ibodat qiladilar va namoz o‘qiydilar. Bu turish kun botguncha davom etadi. So‘ngra hojilar Muzdalifa vodiysiga yo‘l oladilar. U yerda tongga qadar ibodat bilan mashg‘ul bo‘linadi. Zulhijja oyining 10-kuni (qurbon hayiti) dan boshlab 3—4 kun Mino vodiysida shaytonlarga tosh otiladi va jonliq so‘yib qurbonlik qilinadi. Madinaga borib Muhammad sollalohu alayhi vasallam qabrini ziyorat qilish ham Haj vaqtida bajariladigan amalga aylangan.

Bir kishi boshqa odam uchun Haj arkonlarini ado etishi ham mumkin. Bu hajji badal deb ataladi. Vafot etgan odam hamda moddiy ta’minlangan, ammo salomatligi yoki qariligi tufayli Haj ziyoratiga bora olmaydiganlar uchun hajji badal qilish mumkin bo‘ladi.

Payg‘ambarimiz Muhammad ibn Abdulloh (sallallohu alayhi va sallam) insoniyat tarixida muhim burilish yasagan buyuk shaxs bo‘lib, u zotning tug‘ilishi Islom sivilizatsiyasining shakllanishida muhim tarixiy voqea hisoblanadi. Islomiy manbalarga ko‘ra, Muhammad (s.a.v.) milodiy 570-yilda, Arabiston yarimorolining muhim savdo va diniy markazlaridan biri bo‘lgan Makka shahrida dunyoga kelganlar. Ushbu yil tarixda “Fil yili” nomi bilan mashhur bo‘lib, bu voqea Habashiston hokimi Abrahaning Ka’bani vayron qilish maqsadida fillar bilan Makka tomon yurish qilgani, biroq Allohning qudrati bilan bu reja barbod bo‘lgani bilan izohlanadi.

Payg‘ambarimiz (s.a.v.) Quraysh qabilasining Banu Hoshim urug‘iga mansub bo‘lib, bu urug’ Makka jamiyatida obro‘-e’tiborli va sharafli hisoblangan. Otalari Abdulloh ibn Abdulmuttalib Payg‘ambarimiz (s.a.v.) tug‘ilishlaridan oldin vafot etgan bo‘lib, onalari Omina binti Vahb farzandini yetim holda dunyoga keltirganlar. Islom tarixchilari bu holatni Alloh taoloning hikmati sifatida talqin qilib, Muhammad (s.a.v.) ning yoshlikdan sabr-toqat, kamtarlik va mustaqillik fazilatlari bilan tarbiyalanganini ta’kidlaydilar.

Islomiy manbalarda Payg‘ambarimiz (s.a.v.) ning tug‘ilishi bilan bog‘liq ayrim g‘ayrioddiy holatlar ham zikr etiladi. Jumladan, u zot tug‘ilgan kechada Eron shohi Kisroning saroyidagi ustunlarning qulagani, majusiylar sajda qiladigan olovning o‘chib qolgani, Savva ko‘lining qurib qolgani kabi rivoyatlar mavjud. Ushbu voqealar tarixiy manbalarda ramziy ma’noda talqin qilinib, yangi ilohiy da’vat — Islom dini kelishi bilan zulm, jaholat va shirk asoslariga barham berilishini anglatadi. Payg‘ambarimiz (s.a.v.) tug‘ilganlaridan so‘ng, arab urf-odatiga muvofiq, bir muddat sahroda emizikli ona qo‘lida tarbiyalanganlar. U zotni Banu Sa’d qabilasidan bo‘lgan Halima Sa’diyya emizgan. Islomiy tarixiy manbalarda Halima Sa’diyya xonadonida Muhammad (s.a.v.) bo‘lgan davrda

baraka va farovonlikning oshgani qayd etiladi. Bu holat Payg‘ambarimiz (s.a.v.) ning bolalik chog‘idanoq alohida fazilat va barakaga ega bo‘lganini ko‘rsatadi.

Ilmiy-tarixiy yondashuv nuqtai nazaridan, Muhammad (s.a.v.) ning tug‘ilishi Arabiston yarimorolida kechayotgan ijtimoiy-siyosiy va diniy inqiroz davriga to‘g‘ri keladi. O‘sha davr jamiyatida ko‘pxudolik, ijtimoiy adolatsizlik, ayollarning huquqsizligi, kambag‘allar va yetimlarga beparvolik keng tarqalgan edi. Shunday bir sharoitda tug‘ilgan Payg‘ambarimiz (s.a.v.) keyinchalik insoniyatni tavhidga, axloqiy poklikka va ijtimoiy adolatga da’vat etgan buyuk islohotchi sifatida tarix sahnasiga chiqdi.

Xulosa qilib aytganda, Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) ning tug‘ilishi nafaqat diniy, balki tarixiy va sivilizatsion ahamiyatga ega bo‘lgan muhim voqeadir. U zotning tug‘ilishi bilan bog‘liq manbalar va tarixiy ma’lumotlar Islom dini paydo bo‘lishining muqaddimasi sifatida qaralib, insoniyat tarixida yangi ma’naviy bosqich boshlanganini anglatadi. Shu sababli, Payg‘ambarimiz (s.a.v.) ning tavalludlari ilmiy jihatdan o‘rganilishi lozim bo‘lgan muhim tarixiy-diniy hodisa hisoblanadi[2].

Islom tarixiy manbalariga ko‘ra, Muhammad ibn Abdulloh ﷺ milodiy 570-yil atrofida, Arabiston yarimorolining muhim diniy va savdo markazi bo‘lgan Makka shahrida tug‘ilgan. Bu yil tarixda “Fil yili” nomi bilan mashhur bo‘lib, Yamandagi Habash hokimi Abrahaning Ka’bani buzish uchun qilgan yurishi bilan bog‘liq voqealar tufayli shu nom bilan ataladi. Ushbu sana islom tarixchilari tomonidan muhim xronologik belgi sifatida qabul qilingan.

Muhammad ﷺ Quraysh qabilasining Banu Hoshim urug‘idan bo‘lgan. Quraysh qabilasi Makka jamiyatida yuqori ijtimoiy mavqega ega bo‘lib, Ka’baning xizmatlari va haj marosimlari bilan shug‘ullangan. Nasabshunoslik nuqtayi

nazaridan, Muhammad ﷺ ning nasabi Ismoil ibn Ibrohim (alayhimassalom) ga borib taqaladi. Arab jamiyatida nasab ijtimoiy legitimlik va siyosiy ta’sir uchun muhim omil hisoblangan.

Payg‘ambarimizning otasi Abdulloh ibn Abdulmuttalib Muhammad ﷺ tug‘ilishidan oldin vafot etgan. Onasi Omina binti Vahb esa Quraysh zodagonlaridan bo‘lib, nasl-nasab jihatidan e’tiborli oilaga mansub edi. Bu holat Muhammad ﷺ ning yetim holda tug‘ilishiga sabab bo‘lib, uning keyingi hayotida ijtimoiy adolat va yetimlarga e’tibor masalalariga alohida urg‘u berilishiga ta’sir ko‘rsatgan, deb baholanadi[3].

VI asr Arabistoni jahiliya davri deb ataladi. Bu davrda:ko‘p xudolik (butparastlik) keng tarqalgan,qabilachilik kuchli bo‘lgan,yozma huquqiy tizim rivojlanmagan,ayollar va zaif qatlamlarning huquqlari cheklangan edi.Aynan shunday murakkab ijtimoiy sharoitda Muhammad ﷺ ning tug‘ilishi va keyinchalik payg‘ambarlik vazifasini olishi tarixiy jihatdan tub burilish nuqtasi bo‘ldi[4].

Payg‘ambarimiz Muhammad ﷺ hayotidagi ayollar, Qur’onda “Ummuhot ul-mo‘minin” (mo‘minlarning onalari) deb ataladi. Bu maqom, ularning nafaqat shaxsiy, balki ijtimoiy va ma’naviy ahamiyatini ko‘rsatadi. Payg‘ambarimiz ﷺ nikohlari ko‘pincha ijtimoiy, siyosiy yoki diniy maqsadlar bilan bog‘langan bo‘lib, har bir ayol o‘z davrida ilm, axloq va ijtimoiy barqarorlikning rivojida muhim rol o‘ynagan.

1. **Xadicha binti Huvaylid (r.a.)** Xadicha (r.a.) Payg‘ambarimiz ﷺ ning birinchi va eng sevimli ayoli bo‘lgan. U zot bilan 25 yil birga yashagan va birinchi bo‘lib islomni qabul qilgan. Xadicha (r.a.) nafaqat moliyaviy, balki ruhiy qo‘llab-quvvatlash orqali Payg‘ambarimiz ﷺ ning diniy faoliyatini mustahkamladi. U

hayot davomida islom tarixi va Payg‘ambarimiz ﷺ hayotida katta ahamiyatga ega bo‘lgan.

2. **Sawda binti Zam’a (r.a.)**Xadicha (r.a.) vafotidan so‘ng, Payg‘ambarimiz ﷺ Sawda (r.a.) bilan nikoh qildilar. Sawda (r.a.) sadoqatli va mehribon ayol sifatida tanilgan. U sahobalar orasida hurmatga sazovor bo‘lgan va oilaviy hayotda Payg‘ambarimiz ﷺ ni qo‘llab-quvvatlagan.

3. **Oisha binti Abu Bakr (r.a.)**Oisha (r.a.) eng ilmli sahobiyalardan biri bo‘lib, 2000 dan ortiq hadis rivoyat qilgan. U fiqh, tafsir, hadis va tarix ilmlarida yetuk bo‘lgan. Oisha (r.a.) nafaqat ayollar, balki butun musulmon jamoasi uchun ilm va axloq namunasi hisoblanadi.

4. **Hafsa binti Umar (r.a.)**Hafsa (r.a.), Umar ibn Xattob (r.a.) ning qizi, ilmli va aqlli ayol bo‘lgan. Qur’on nusxalari uning huzurida saqlangan va bu orqali islom tarixida muhim tarixiy voqea sifatida qayd etilgan.

5. **Zaynab binti Xuzayma (r.a.)**Zaynab (r.a.) “Ummul-Masokin” (kambag‘allar onasi) nomi bilan mashhur bo‘lgan. U saxiy va mehribon edi, lekin nikohdan qisqa vaqt o‘tib vafot etgan.

6. **Ummu Salama (Hind binti Abu Umayya) (r.a.)**Ummu Salama (r.a.) dono va sabrli ayol bo‘lib, maslahatlari bilan Payg‘ambarimiz ﷺ ga ko‘p yordam bergan. U ko‘plab hadislarni rivoyat qilgan va ijtimoiy masalalarda faol ishtirok etgan.

7**. Zaynab binti Jahsh (r.a.)**Zaynab (r.a.) Payg‘ambarimiz ﷺ ning amakivachchasi bo‘lib, nikohi Qur’onda maxsus hukm bilan bayon qilingan. Bu nikoh eski odatlarni, jumladan, asrab olish bilan bog‘liq qoidalarni o‘zgartirishga xizmat qilgan.

8. **Juvayriya binti al-Horis (r.a.)**Juwayriya (r.a.) bilan nikoh orqali Banul Mustaliq qabilasidan yuzlab asirlar ozod etilgan. Bu nikoh ijtimoiy yarashuv va adolatga xizmat qilgan[5].

9**. Ummu Habiba (Ramlah binti Abu Sufyon) (r.a.)**Ummu Habiba (r.a.) iymoni mustahkam, sabrli ayol bo‘lib, og‘ir sharoitlarda ham islomdan qaytmagan. U hijrat qilgan va Payg‘ambarimiz ﷺ ning huzurida hurmat bilan yashagan.

10. **Safiyya binti Huyayy (r.a.)**Safiyya (r.a.) yahudiy aslzodalaridan bo‘lib, islomni qabul qilgan. U Payg‘ambarimiz ﷺ ning adolat va bag‘rikengligini namoyon qilgan. Safiyya (r.a.) musulmon jamiyatida sabr va sadoqat namunasi sifatida tanilgan.

11. **Maymuna binti al-Horis (r.a.)**Maymuna (r.a.) Payg‘ambarimiz ﷺ ning oxirgi nikoh qilgan ayoli bo‘lib, uning orqali qabilalar o‘rtasidagi aloqalar mustahkamlangan va islom ijtimoiy ta’siri kuchaygan[6].

Madina shahri (to‘liq nomi Madina an-Nabaviyya) islom sivilizatsiyasi tarixida eng muhim markazlardan biri hisoblanadi. U Saudiya Arabistonining g‘arbiy qismida, Hijoz mintaqasida joylashgan bo‘lib, Makka shahridan taxminan 450 km shimolda joylashgan. Madina islom dinining shakllanishi, musulmon jamiyatining tashkil topishi va islomiy davlat boshqaruvining vujudga kelishida hal qiluvchi rol o‘ynagan tarixiy shahar sifatida tanilgan.

Islomdan avval Madina shahri Yasrib nomi bilan mashhur bo‘lgan. Bu hududda asosan arab qabilalari — Avs va Xazraj, shuningdek, bir necha yahudiy qabilalari yashagan. Shahar iqtisodiy jihatdan qishloq xo‘jaligiga, xususan, xurmo yetishtirishga tayangan. Qabilalar o‘rtasidagi nizolar, siyosiy beqarorlik va ijtimoiy kelishmovchiliklar Yasrib jamiyatining asosiy muammolari edi.

Milodiy 622-yilda Payg‘ambarimiz Muhammad ﷺ ning Makka shahridan Yasribga hijrat qilishi shahar tarixida tub burilish yasadi. Shu voqeadan so‘ng shahar “Madina an-Nabaviyya”, ya’ni “Payg‘ambar shahri” deb atala boshlandi. Hijrat islom tarixida nafaqat diniy, balki siyosiy va ijtimoiy jihatdan ham muhim hodisa bo‘lib, musulmon taqvimining (hijriy taqvim) boshlanish nuqtasi sifatida qabul qilingan.

Payg‘ambarimiz ﷺ Madinaga kelgach, bu yerda birinchi navbatda Masjid an-Nabaviy qurildi. Ushbu masjid nafaqat ibodat joyi, balki davlat boshqaruvi, ta’lim, sud va ijtimoiy muhokamalar markazi vazifasini bajargan. Aynan Madinada musulmon jamiyati mustaqil siyosiy birlik sifatida shakllandi. Payg‘ambarimiz ﷺ Madina aholisi o‘rtasida mashhur bo‘lgan “Madina ahdnomasi” ni tuzib, musulmonlar va musulmon bo‘lmagan jamoalar o‘rtasidagi huquqiy munosabatlarni tartibga soldi. Bu hujjat ko‘plab olimlar tomonidan insoniyat tarixidagi ilk yozma konstitutsiyalardan biri sifatida baholanadi.

Madina shahri islom huquqi, axloqi va ijtimoiy tuzilmasining shakllanish markazi bo‘ldi. Ko‘plab Qur’on oyatlari aynan Madina davrida nozil bo‘lib, ular jamiyat hayoti, oila, iqtisod, urush va tinchlik masalalarini tartibga soldi. Madina davri islomshunoslikda “madaniy oyatlar davri” sifatida alohida o‘rganiladi.[7]

Payg‘ambarimiz Muhammadning vafotlari ham Madina shahrida bo‘lib, u zot Masjid an-Nabaviy hududida dafn etilganlar. Bu holat Madina shahrining diniy maqomini yanada yuksaltirdi. Bugungi kunda Masjid an-Nabaviy va undagi Payg‘ambarimizning qabrlari musulmonlar uchun Makka shahridan keyingi ikkinchi eng muqaddas ziyoratgoh hisoblanadi.

Tarixiy jarayon davomida Madina Umaviylar, Abbosiylar, Usmoniylar va keyinchalik Saudiya Arabistoni davlati tasarrufida bo‘lgan. Har bir davrda shahar

me’morchilik, ilm-fan va diniy hayot markazi sifatida rivojlangan. Hozirgi kunda Madina zamonaviy infratuzilmaga ega bo‘lib, millionlab ziyoratchilarni qabul qiladigan yirik diniy markazdir.

Ilmiy nuqtai nazardan qaralganda, Madina shahri: – islom davlat boshqaruvining ilk modeli, – masjid institutining markaziy roli, – din va jamiyat munosabatlarining shakllanishi, – huquqiy va axloqiy me’yorlarning tizimlashuvi jarayonlarini o‘rganishda muhim tarixiy manba hisoblanadi[8]. Shu bois Madina shahri islom tarixi, sotsiologiya, huquqshunoslik va dinshunoslik fanlarida alohida tadqiqot obyekti sifatida o‘rganiladi.

Payg‘ambarimiz Muhammad alayhissalomning ravzasi islom tarixidagi eng muqaddas va e’zozli maskanlardan biri bo‘lib, u musulmonlar qalbida alohida hurmat va muhabbat bilan e’zozlanadi. Ushbu muqaddas joy Saudiya Arabistonining Madina shahrida joylashgan Masjid an-Nabaviy ichida bo‘lib, Payg‘ambarimiz ﷺ ning muborak qabrlari aynan shu hududda joylashgan. Ravza nafaqat ziyorat qilinadigan joy, balki islom dini, uning tarixi va musulmonlarning ma’naviy hayotida markaziy o‘rin tutadigan muqaddas makon hisoblanadi.

“Ravza” so‘zi arab tilida “bog‘”, “jannat bog‘i” degan ma’nolarni anglatadi. Payg‘ambarimiz Muhammadning mashhur hadislaridan birida: “Uyim bilan minbarim orasidagi joy jannat bog‘laridan bir bog‘dir”, deb marhamat qilganlari rivoyat qilingan. Ushbu hadis asosida Masjid an-Nabaviy ichidagi Payg‘ambarimizning uylari joylashgan hudud bilan minbar oralig‘idagi qism “Ravzat ul-Janna” deb nomlangan. Shu sababli bu joy musulmonlar nazarida jannatni eslatuvchi, alohida muqaddaslikka ega bo‘lgan makon sifatida qaraladi[9].

Tarixiy manbalarga ko‘ra, Payg‘ambarimiz ﷺ hijratdan so‘ng Madina shahriga kelib, birinchi navbatda Masjid an-Nabiyni barpo etganlar. Masjidning

sharqiy tomonida Payg‘ambarimiz va u zotning ayollari uchun sodda, kamtarona hujralar qurilgan. Payg‘ambarimiz 632-yilda vafot etganlarida Oisha onamiz (r.a.) ning hujrasida dafn etilganlar. Keyinchalik xalifa Abu Bakr Siddiq (r.a.) va undan so‘ng Umar ibn Xattob (r.a.) ham aynan shu hujrada dafn qilingan. Shu tariqa bu joy islom tarixida beqiyos ahamiyatga ega bo‘lgan ravzaga aylangan.

Vaqt o‘tishi bilan Masjid an-Nabaviy bir necha bor kengaytirilib, qayta qurilgan. Umaviylar, Abbosiylar va Usmoniylar davrida ravza hududi alohida e’tibor bilan saqlanib, mustahkam devorlar bilan o‘rab olingan. Ayniqsa, Usmoniylar davrida Payg‘ambarimizning qabr joyi ustiga mashhur yashil rangli gumbaz qurilgan. Bugungi kunda “Yashil gumbaz” ravzaning eng muhim me’moriy ramzlaridan biri bo‘lib, Madina shahrining timsoliga aylangan.

Makka shahri (arabcha: مكة المكرمة — Makka al-Mukarrama) Saudiya Arabistonining g‘arbiy qismida, Hijoz mintaqasida joylashgan bo‘lib, islom dinidagi **eng muqaddas shahar** hisoblanadi. Bu shahar musulmonlar uchun faqatgina geografik hudud emas, balki butun islom aqidasi, ibodati va tarixining markazi sanaladi.

Dunyoning qayerida bo‘lishidan qat’i nazar, barcha musulmonlar kuniga besh mahal namoz vaqtida aynan Makka shahrida joylashgan Ka’baga yuzlanadilar. Makka Qizil dengizdan taxminan 70 kilometr ichkarida, tog‘lar bilan o‘ralgan vodiyda joylashgan bo‘lib, dengiz sathidan qariyb 277 metr balandlikda joylashgan.

Shaharning iqlimi cho‘l iqlimi bo‘lib, yoz oylarida juda issiq bo‘ladi. Harorat ko‘pincha 40–45 darajagacha yetadi, qish oylarida esa nisbatan iliq bo‘ladi. Yog‘ingarchilik juda kam bo‘lib, asosan qisqa muddatli yomg‘irlar

kuzatiladi. Shu sababli Makka tarixan suv resurslariga muhtoj shahar bo‘lgan, Zamzam qudug‘i esa shahar hayotida muhim o‘rin tutgan.

Makka shahrining eng muqaddas va markaziy joyi — **Masjid al-Haram**dir. Ushbu masjid islom olamidagi eng katta masjid hisoblanadi va uning markazida Ka’ba joylashgan. Ka’ba musulmonlar uchun eng muqaddas inshoot bo‘lib, islom manbalariga ko‘ra, u dastlab Odam alayhissalom davrida bunyod etilgan, keyinchalik Ibrohim payg‘ambar va uning o‘g‘li Ismoil tomonidan qayta qurilgan. Ka’baning atrofida Tavof ibodati bajariladi, ya’ni ziyoratchilar Ka’bani yetti marta aylanishadi. Masjid al-Harom hududida Zamzam qudug‘i, Maqomi Ibrohim va boshqa muqaddas joylar ham mavjud.

Ka'ba islom dinidagi eng muqaddas maskan bo‘lib, Makka shahridagi Masjid al-Haram markazida joylashgan. Butun dunyo musulmonlari namoz o‘qish vaqtida aynan Ka’baga yuzlanadilar. Shu sababli u qibla hisoblanadi va musulmonlar birligi hamda yakdilligining ramzi sanaladi.

Islomiy manbalarga ko‘ra, Ka’baning poydevorini payg‘ambar Ibrohim (a.s.) va uning o‘g‘li Ismoil (a.s.) Allohning amri bilan tiklaganlar. Qur’oni Karimda Ka’ba insonlar uchun qurilgan ilk ibodat uyi ekani bayon qilingan. Tarixiy rivoyatlarga qaraganda, vaqt o‘tishi bilan bino bir necha marta ta’mirlangan va qayta qurilgan. Islomdan avvalgi davrda arab qabilalari Ka’bani muqaddas deb bilishgan, ammo uning ichida turli butlar saqlangan. 630-yilda Muhammad (s.a.v.) Makka fath qilingach, Ka’badagi butlar olib tashlanib, u yagona Allohga ibodat qilinadigan muqaddas maskanga aylantirilgan.

Ka’ba to‘rtburchak shaklidagi tosh inshoot bo‘lib, balandligi taxminan 13–15 metr, uzunligi qariyb 12 metr va kengligi 10 metr atrofidadir. Uning devorlari qora

rangli maxsus mato — kisva bilan qoplangan bo‘lib, bu mato har yili yangilanadi. Kisva ustiga Qur’on oyatlari oltin iplar bilan naqshlanadi. Ka’baning eshigi yer sathidan balandroq joyda joylashgan va u maxsus paytlarda ochiladi. Ichki qismi sodda ko‘rinishda bo‘lib, ustunlar va osma chiroqlar bilan bezatilgan.

Ka’baning muhim qismlaridan biri — Hajar al-Aswad (Qora tosh) bo‘lib, u Ka’baning burchagiga o‘rnatilgan. Tavof aynan shu nuqtadan boshlanadi. Shuningdek, Ka’ba yonida Hijr Ismoil deb ataladigan yarim doira shaklidagi devor bilan o‘ralgan joy mavjud[9].

Ka’baning tom qismida Mizob ar-Rahma nomli oltin suv oqizgich joylashgan. Eshik bilan Qora tosh oralig‘idagi qism esa Multazam deb ataladi va duolar ijobat bo‘ladigan joy sifatida e’zozlanadi.

Haj va Umra ibodatlarining eng asosiy amallaridan biri — tavof, ya’ni Ka’bani yetti marta aylanishdir. Har yili millionlab musulmonlar shu yerga kelib, Ka’ba atrofida tavof qiladilar. Bu jarayon musulmonlarning yagona e’tiqod va maqsad atrofida birlashganini ifodalaydi.

Ka’ba nafaqat tarixiy inshoot, balki chuqur ma’naviy ma’noga ega muqaddas maskandir. U musulmonlar uchun iymon, itoat va birlik timsoli bo‘lib, asrlar davomida butun islom olamining markazi sifatida e’zozlanib kelmoqda.Ka'ba haqida ko‘pchilik uning muqaddasligi va tarixini biladi, ammo u bilan bog‘liq yana bir qancha qiziqarli va kamroq tilga olinadigan faktlar ham mavjud.

Ka’ba har doim ham hozirgi ko‘rinishida bo‘lmagan. Tarix davomida u bir necha bor tabiiy ofatlar, jumladan suv toshqinlari va yong‘inlar sababli zarar ko‘rgan va qayta ta’mirlangan. Hozirgi shakli asosan Quraysh qabilasi tomonidan

Payg‘ambarimiz Muhammad (s.a.v.) 35 yoshlarida bo‘lgan paytda qayta qurilgan inshoot asosiga borib taqaladi. O‘sha paytda Hajar al-Aswadni joyiga qo‘yish masalasida qabilalar o‘rtasida kelishmovchilik chiqqan, va bu muammoni aynan Muhammad (s.a.v.) donolik bilan hal qilganlar.

Ka’baning ichiga kirish imkoniyati juda kam uchraydi. U yiliga bir necha marta maxsus mehmonlar uchun ochiladi. Ichki qismi oddiy va soddaligi bilan ajralib turadi — marmar pollar, bir nechta ustun va osma chiroqlar mavjud. Ichkarida doimiy ravishda ibodat qilinmaydi; asosiy ibodatlar uning atrofida bajariladi[10].

Yana bir qiziqarli jihat shundaki, Ka’baning eshigi yer sathidan balandroq qilib qurilgan. Tarixchilarning fikricha, bu qadimda suv kirishining oldini olish va ichkariga kim kirishini nazorat qilish maqsadida shunday qilingan. Ka’baning kaliti esa asrlar davomida bir oilaga ishonib topshirilgan bo‘lib, bu an’ana hanuzgacha saqlanib kelmoqda.

Ka’ba ustiga yopiladigan qora mato — kisva — har yili yangilanadi. Uni tayyorlash jarayoni alohida e’tibor va mahorat talab qiladi. Kisva ustiga Qur’on oyatlari oltin va kumush iplar bilan tikiladi. Eski kisvaning qismlari esa ba’zan mehmonlarga yoki nufuzli shaxslarga sovg‘a sifatida beriladi.

Shuningdek, Ka’ba to‘liq qibla yo‘nalishini bildirsa-da, Yer sharining turli nuqtalaridan qaraganda namoz yo‘nalishi geografik hisob-kitoblar asosida aniqlanadi. Zamonaviy davrda bu yo‘nalish maxsus ilovalar va kompaslar orqali aniqlanadi, ammo asrlar davomida musulmon olimlari astronomiya va matematika yordamida qibla yo‘nalishini aniqlab kelishgan.

Yana bir fakt — Ka’ba atrofidagi hudud doimo kengaytirib borilgan. Masjid

al-Haram bir necha bor kengaytirilgan bo‘lsa-da, Ka’baning o‘zi o‘zining tarixiy o‘lchamiga yaqin holda saqlanib qolgan. Bu esa uning asl shaklini asrab-avaylashga bo‘lgan e’tibor belgisi hisoblanadi.

Shunday qilib, Ka’ba nafaqat diniy markaz, balki boy tarix, me’morchilik va asrlar davomida saqlanib kelayotgan an’analar mujassam bo‘lgan noyob maskandir[11].

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. https://uz.wikipedia.org/wiki/Haj
2. Ibn Hishom. As-siyrat an-nabaviyya. — Qohira: Dor al-Fikr, 1998. — 2 jild
3. Muborakfuriy S. R. Ar-Rahiq al-Makhtum (Muhrlangan nektar). — Bayrut: Dor al-Hilol, 2002. — 560 b.
4. Ibn Ishoq, Muhammad ibn Ishoq.
5. As-siyra an-nabaviya (Payg‘ambar Muhammad ﷺ hayoti). — Qohira: Dar al-Kutub al-Ilmiya, 2004.
6. At-Tabariy, Abu Ja’far Muhammad ibn Jarir.
7. Tarix ar-rusul val-muluk. — Bayrut: Dar al-Fikr, 1998.
8. Hamidulloh, Muhammad. Islom payg‘ambari (Muhammad ﷺ hayoti va siyrasi) — Toshkent: Movarounnahr, 2001.
9. Al-Muborakfuriy, Safiurrahmon. Ar-Rahiq al-Makhtum (Muhrlangan nektar) — Riyod: Dar as-Salom, 2002.

10. Al-Balazuriy, Ahmad ibn Yahyo. Futuh al-buldan. — Bayrut: Dar al-Kutub al-Ilmiya, 2000.

11. Watt, W. Montgomery. Muhammad at Medina. — Oxford: Oxford University Press, 1956.

12. Al-Muborakfuriy, Safiurrahmon. Ar-Rahiq al-Makhtum (Muhrlangan Nektar). — Riyod: Dar as-Salam, 2002.

13. Lings, Martin. Muhammad: His Life Based on the Earliest Sources. — London: George Allen & Unwin, 1983.

14. Al-Muborakfuriy, Safiurrahmon. Ar-Rahiq al-Makhtum (Muhrlangan Nektar). — Riyod: Dar as-Salam, 2002.

15. Al-Tabariy, Abu Ja’far Muhammad ibn Jarir. Tarix ar-rusul val-muluk. — Qohira: Dar al-Ma’arif, 1997.

16. Ibn Ishaq. (1955). *Sirat Rasul Allah*. London: Oxford University Press. Rahman, F. (1979). *Islam*. Chicago: University of Chicago Press

17. Shihab, M. Q. (2000). *Tafsir al-Mishbah*. Jakarta: Lentera Hati.

18. Gulbaxor, M., & Bahodir, S. (2025). TIL O ‘RGANISHDA CHATGPT, TARJIMA TIZIMLARI VA ULARNING SAMARADORLIGI. *TADQIQOTLAR*, *76*(3), 17-21.

19. Muzaffar, G., & Bahodir, S. (2025). INSON ORGANIZMIDA UCHRAYDIGAN ICHKI KASALIKLAR. *TADQIQOTLAR*, *76*(2), 71-74.

20. Bakhodir, S., & Dilshoda, R. (2025). EASTERN THINKERS OF THE ERA OF THE FIRST RENAISSANCE. *Global Science Review*, *8*(1), 682-687.

21. Zebo, N., & Bahodir, S. (2025). O ‘RTA ASRLARDA ANGLIYA (V-XV ASRLAR). *Global Science Review*, *11*(1), 85-90.

22. Шамсиддинов, Б., & Гуламов, М. (2023). ЛОГИЧЕСКИЕ СООТНОШЕНИЯ ФИЛОСОФИИ С ЛИТЕРАТУРОЙ. *Oriental Art and Culture*, *4*(3), 332-335.

23. Sarimsokov A. A. Navruz: Customs and Ceremonies //Central Asian Journal of Social Sciences and History. – 2024. – Т. 5. – №. 2. – С. 14-20.

24. Sarimsokov A. A. IMAGINATIONS OF UZBEK PEOPLE RELATED TO" GOOD" AND" BAD" TIME //Asian Journal of Multidimensional Research. – 2022. – Т. 11. – №. 8. – С. 66-69.

25. Саримсоков А. А. Традиционные календарные взгляды узбеков //Ученый XXI века. – 2020. – №. 1 (60). – С. 24-29.

26. Egamberdiyev, B. (2026). O ‘ZBEKISTONDA MAHALLIY ODATLAR VA MAROSIMLARNING SHAKLLANISHI VA ULARNING FALSAFIY-TARIXIY MOHIYATI. *Ижтимоий-гуманитар фанларнинг долзарб муаммолари Актуальные проблемы социально-гуманитарных наук Actual Problems of Humanities and Social Sciences.*, *6*(1), 75-82.

27. Baxodir o’g’li, E. B. (2025, December). O‘ZBEK XALQINING AN’ANAVIY MAROSIM VA URF-ODATLARINING TARIXIY ASOSLARI VA RIVOJLANISH FALSAFIY TAHLILI (QADIMGI DAVR, ISLOM DAVRI MISOLIDA). In *Partner conferences of the International Scientific Journal Research Focus* (Vol. 1, No. 1, pp. 20-24).